

CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn

B) Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh. 1. Nihâyetü'l-ma'âb fi dirâyeti'l-mezheb. Cüveynî'nin "hayatımın meyvesi" diye nitelendirildiği eser Şâfiî fikhına dair önemli kaynaklardan biri olup Abdülazîm ed-Dîb tarafından iki büyük cilt halinde yayımlanmıştır (Devha 1399/1979). Eseri ilk olarak Cüveynî'nin kendisi, daha sonra da İzzeddin İbn Abdüsselâm ve İbn Ebû Asrûn ihtisar etmişlerdir. **2. el-Ğiyâsî*** (Ğiyâsü'l-ümem fî iltiyâsî'z-zülem). İslâm anayasa hukukuyla ilgili konuları inceleyen eseri Mustafa Hilmi ile Fuâd Abdül-mün'im (İskenderiye 1979), ayrıca Abdülazîm ed-Dîb (Katar 1401) tahkik ederek neşretmişlerdir. **3. el-Burhân fî usûlî'l-fıkh***. Abdülazîm ed-Dîb tarafından ilmi neşri yapılmıştır (Devha 1399/1979). **4. el-Varakât* fî usûlî'l-fıkh.** Celâleddin el-Mahallî ile Hattâb el-Mâlikî tarafından şerhedilen bu küçük risâleyi Abdüllatif Muhammed el-Abd yayımlamıştır (Kahire 1396/1977). **5. et-Telhîş** (Telhîşu't-Taqrîb). Bâkullânî'nin fıkıh usulüne dair eserinin muhtasarıdır. Taiz'de el-Muzaffer Camii Kütüphanesi'nde (nr. 314) kayıtlı nüshanın Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye Kütüphanesi'nde (nr. 2083) bir mikrofilm mevcut olup eserin sonunda yer alan ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde de (III. Ahmed, nr. 1237/2) müstakil olarak bulunan icthadla ilgili bölümü bu iki nüsha esas alınarak Abdülhamîd Ebû Züneyd tarafından *Kitâbü'l-İctihâd* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1408/1987). **6. el-Kâfiye fî'l-cedel.** Celâleddin el-Mahallî'nin ilmine dair olan eseri Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, kitabın tahlilini ihtiva eden uzun bir mukaddime ile birlikte neşretmiştir (Kahire 1399/1979). **7. ed-Dürretü'l-mu'âyye fî mâ vaqa'a fî hî'l-hilâf beyne's-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye.** Eserin I. cildini Abdülazîm ed-Dîb yayımlamıştır (Devha 1406/1986). **8. Muğîşü'l-halk fî ihtiyâri'l-eḥaḳ.** Müellifin Şâfiî mezhebini diğer mezheplere tercihini konu edinen eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur (Ayasofya, nr. 2194, Esad Efendi, nr. 3532).

Kaynaklarda Cüveynî'ye atfedilen diğer bazı eserler de şunlardır: *Medârikü'l-ukûl*, *Fî İşbâtı kerâmâtı'l-evliyâ*, *Fî't-Tekfîr*, *el-Esâlib fî'l-hilâf*, *Ğunyetü'l-müstersidîn*, *et-Tuḥfe fî usûlî'l-fıkh*, *et-Tebşîra fî'l-vesvese*, *Şerḥu Lübâbî'l-fıkh li'l-Meḥâmilî*, *el-Erba'ün*, *Tefsîr-rû'l-Kur'ân*, *Divânü ḥuṭab ve mevâ'iz*, *el-Ümed*, *el-Furûḳ*.

BİBLİYOGRAFYA :

Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed), tür.yer.; a.mlf., *el-'Akîdetü'n-Nizâmîyye* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1399/1979, tür.yer.; a.mlf., *el-Kâfiye fî'l-cedel* (nşr. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd), Kahire 1399/1979, nâşirin girişi, s. 26-144, 199; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-'Avâsım* (Tâlibî), Beyrut, ts., s. 138-140; Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 11-12, 78-79, 109, 131, 169, 174-175; İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbî'l-müfterî*, s. 278-285; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 192; Âmidî, *Ğayetü'l-merâm*, s. 27, 44, 169, 171, 184, 207; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), II, 341-342; İbn Teymiyye, *Mecmâ'u fetâvâ*, IV, 17, 61; VI, 52-73, 135, 275; VIII, 298; a.mlf., *Mecmâ'atü tefsîr* (nşr. Abdüssamed Şerefeddin), Bombay 1374/1954, s. 330; Sübkî, *Ṭabaḳât*, V, 165-222; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 358; *Keşfü'z-zunûn*, I, 68, 70, 75, 242, 253, 339, 343, 366, 377, 380, 396; II, 1024, 1124, 1159, 1541, 1561, 1562, 1641, 1754, 1990, 2005; Zebîdî, *İḥfâf'u's-sâde*, II, 90, 92; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, Haydarâbâd 1329, I, 440; II, 188; Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, *el-Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn*, Kahire 1964, s. 147-148, 199, 202, 207-208, 210-211; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fî'l-İslâm*, İskenderiye 1966, s. 330; Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, I, 679-748; W. M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 355; Abdülazîm ed-Dîb, *İmâmü'l-Haremeyn*, Küveyt 1401/1981; a.mlf., *Fıḫhu İmâmî'l-Haremeyn*, Kahire 1409/1988; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessîrîn*, I, 333; İbrâhim Medkûr, *Fî'l-Felsefeti'l-İslâmiyye*, Kahire 1983, s. 52; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 183-187; Y. Şevki Yavuz, *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul 1989, s. 100-104; İsmail Hakkı İzmirli, "İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâli el-Cüveynî", *DİFM*, sy. 9 (1928), s. 1-33; Mehmed Dağ, "İmam el-Haremeyn el-Cüveynî'de Nedensellik Kuramı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Samsun 1987, s. 38; C. Brockelmann, "Cüveynî", *İA*, III, 249; a.mlf. — [L. Gardet], "al-Djuwaynî", *El²* (İng.), II, 605-606.

ABDÜLAZİM ED-DİB

CÜVEYNÎ, Rüknu'l-İslâm

(ركن الإسلام الجويني)

Ebû Muhammed Rüknu'l-İslâm Abdullâh b. Yûsuf b. Abdillâh el-Cüveynî (ö. 438/1047)

Şâfiî fakih ve müfessir.

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin babasıdır. Nişâbur yakınlarındaki Cüveynî'de doğdu. Babasından edebiyat okudu; ardından Nişâbur'a giderek Ebû't-Tayyib Sehl b. Muhammed eş-Su'lûkî'den fıkıh tahsili yaptı. Daha sonra Merv'de Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl el-Mervezî'nin fıkıh derslerine devam ederek icâzet aldı. Hocası Kaffâl el-Mervezî'den başka Adnân b. Muhammed ed-Dabbî, Ebû Nuaym Abdülmelik b. Hasan, İbn

Mahmîş ve Ebû'l-Hüseyin b. Bişrân'dan da hadis dinleyen Cüveynî'den oğlu İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Sehl b. İsmâil, Ali b. Ahmed el-Medîni ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. 407 (1016-17) yılında Merv'den tekrar Nişâbur'a döndü. Burada ders okuttu, fetva ve ilmi münazara meclisleri kurarak birçok ilim adamının yetişmesine vesile oldu. Zamanında Şâfiî mezhebinin önde gelen âlimlerinden biri olan ve çoğu fıkha dair olmak üzere çeşitli eserler yazan Cüveynî Zilkade 438'de (Mayıs 1047) Nişâbur'da vefat etti.

Eserleri. *el-Cem^c ve'l-farḳ*, *el-Vesâ'il fî furûḳu'l-mesâ'il*, *Mevḳafü'l-imâm ve'l-me'mûm* (bu üç eserin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 482; *Suppl.*, I, 667). Kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Muḥtaşar*, *et-Tebşîra*, *et-Tezkire*, *Silsiletü'l-vâşıl*, *Şerḥu'r-risâle*, *et-Tefsîr-rû'l-kebîr*, *el-Muḥîṭ*. Cüveynî'nin herhangi bir mezhebe bağlı kalmaksızın doğrudan hadislere dayanarak yazmaya başladığı bir fıkıh kitabı olan son eser, bazı bölümlerini gören meşhur hadis âlimi Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin tenkit mahiyetinde bir risâle kaleme alması üzerine (bk. Sübkî, V, 77-90) yazımından vazgeçilerek tamamlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbî'l-müfterî*, s. 257-258; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 192; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 315; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 47-48; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XVII, 617-618; Sübkî, *Ṭabaḳât*, V, 73-93; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 55; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 42; Dâvûdî, *Ṭabaḳâtü'l-müfessîrîn*, I, 253-254; *Keşfü'z-zunûn*, I, 339, 385, 445, 601; II, 996, 1258, 1621, 1626, 1910; Brockelmann, *GAL*, I, 482; *Suppl.*, I, 667; a.mlf., "Cüveynî", *İA*, III, 249; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 451; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 290-291; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VI, 165; Bilmen, *Tefsîr Tarihi*, I, 414-416; J. Schacht, "al-Djuwaynî", *El²* (İng.), II, 605.

BEŞİR GÖZÜBENLİ

CÜVEYNÎ, Şemseddin

(شمس الدين الجويني)

Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed (ö. 683/1284)

İlhanlı devlet adamı.

Ünlü tarihçi ve devlet adamı Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'nin kardeşi olup çocukluğu, öğrenimi ve gençliği hakkında hiçbir bilgi yoktur. Hülâgû tarafından 661'de (1263) sâhib - divânîliğe getirildi. Cüveynî bu görevine Abaka Han dö-

145

CÜVEYNİ, Şemseddin

büyük bir bölümünü bu yolda harcaması ile de ün yapmıştır. Nitekim bu meziyetlerinden ötürü Sa'dî-i Şîrâzî ve Hü-mâm-i Tebrîzî gibi şairler onu öven şiirler yazdıkları gibi Nasîrüddîn-i Tûsî, Fahreddîn-i İrâkî ve Safîüddin el-Urmevî de yazdıkları eserleri ona ithaf etmişlerdir.

Yüksek seviyede bir münşî olarak tanınan Cüveynî'nin *Münşe'ât*'inin bir bölümü İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (FY, nr. 552). Aynı zamanda şair olan Cüveynî'nin şiirlerinden Arapça bazı parçalar İbn Bîbî'nin *el-Evâmîrül-'alâ'îyye*'sinde yer almaktadır (s. 710-714). Gürcistan'daki fetihlerle ilgili olarak Farsça "Fetihnâme-i Elburz" da yine İbn Bîbî tarafından adı geçen eser içinde (s. 714-717) nakledilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bîbî, *el-Evâmîrül-'alâ'îyye*, s. 710-717; Ebû Bekir İbnü'z-Zekî, *Ravzatü'l-küttâb ve ha-dîkatü'l-elbâb* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1972, s. 217-229; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-aşbâr*, s. 96, 140, 143, 144; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 546, 595; Hândmîr, *Düstûrül-vüzerâ* (trc. Harbî Emîn Süleyman), Kahire 1980, s. 337-358; Browne, *LHP*, III, 20-24; B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 75, 78-98, 308, 311, 322, 338-339, 348; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 551-552, 567-568, 573, 588; M. Fuad Köprülü, "Cüveynî", *İA*, III, 255-259; B. Spuler, "Djuwaynî", *El²* (Fr.), II, 622-623.

TAHSİN YAZICI

CÜVEYRİYE bint EBÜ SÜFYÂN

(جويرية بنت أبي سفيان)

Cüveyriye bint Ebî Süfyân b. Harb

Hz. Peygamber'in baldızı,
kadın sahâbî.

Ebû Süfyân'ın Hind bint Utbe'den doğan kızı olup doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Aynı anneden olan diğer kardeşleri Muâviye, Utbe ve Ümmü'l-Hakem'dir. Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Habîbe'nin annesi ise Safiyye bint Ebû'l-Âs'tır. Cüveyriye'nin, annesi Hind ve diğer öz ve üvey kız kardeşleriyle beraber Mekke'nin fethinde (8/630) müslüman olduğu ve İslâm'a giren diğer Mekke'li kadınlarla beraber Hz. Peygamber'e biat ettiği anlaşılmaktadır. Cüveyriye önce Sâlib b. Ebû Hubeyş ile evlendi. Daha sonra Abdurrahman b. Hâris b. Ümeyye el-Asgar ile ikinci evliliğini yaptı. Her iki kocasından da çocuğu olmadığı rivayet edilmektedir. Aralarında annesi Hind'in de bulunduğu bazı kadınlarla beraber

Yermük Savaşı'na katıldığı ve büyük kahramanlıklar gösterdiği anlatılmaktadır. Taberî onun bu savaşta düşman üzerine düzenlenen bir hücumda yaralandığını kaydeder.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 239; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât* (Zekkâr), II, 796; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 104; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Sâ-vî), s. 150; Belâzürî, *Ensâb*, I, 440; a.mlf., *Fütûh* (Rıdvân), s. 141; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 401; İbn Hacer, *el-İşâbe*, Kahire 1939, IV, 258.

RIZA SAVAŞ

CÜVEYRİYE bint HÂRİS

(جويرية بنت الحارث)

Cüveyriye bint el-Hâris b. Ebî Dırâr
(ö. 56/676)

Hz. Peygamber'in hanımı.

607 yılı civarında doğdu. Huzâa kabilesinin Benî Mustalîk kolunun reisi Hâris b. Ebû Dırâr'ın kızıdır. Hicretin 5. yılında (626-27) Hz. Peygamber'le evlenmeden önce amcasının oğluyla evliydi. Cüveyriye'nin Hz. Peygamber'le evlenmesine sebep olan hadise şöyle gelişti: Mustalîkoğulları Hendek Gazvesi öncesinde müslümanlara karşı savaş hazırlıklarına başlamışlardı. Bunu haber alan Hz. Peygamber düzenlediği Benî Mustalîk Gazvesi'yle onları mağlûp etti. Bu savaşta yüzlerce esir ele geçirilerek Medine'ye götürüldü ve bunlar gazveye katılan askerlere dağıtıldı. Kocasını bu savaşta ölen ve henüz yirmi yaşında bulunan Cüveyriye de esirler arasında idi ve ashaptan Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın veya amcazadesinin hissesine düştü. Esaretten kurtulmak için ödeyeceği fidye miktarını Sâbit b. Kays ile tesbit ettikten sonra Hz. Peygamber'in yanına gitti ve kendisini tanıtarak fidesinin ödenmesi hususunda yardımcı olmasını istedi. Bunun üzerine fidesini ödeyen Hz. Peygamber'in evlilik teklifini kabul ederek "müminlerin annesi" oldu. Bizzat Cüveyriye'ye dayanan bir başka rivayete göre ise babası esir düşen kızını kurtarmak için Medine'ye geldi ve fidesini ödedikten sonra onu Hz. Peygamber'le evlendirdi. Cüveyriye'nin âzatlı kölesinden gelen diğer bir rivayet de bunu teyit etmektedir.

Hz. Peygamber'in Cüveyriye ile evlendiğini duyan müslümanlar Resûl-i Ekrem'i memnun etmek için onun hısımları olarak kabul ettikleri Mustalîkoğulları'na mensup diğer esirleri de serbest

biraktılar. Bu evliliğin Mustalîkoğulları ile müslümanlar arasındaki düşmanlığı giderdiği ve Hz. Peygamber'in Cüveyriye ile evlenmesinin asıl hedefinin bu kabileyi İslâm'a yaklaştırmak olduğu anlaşılmaktadır. Mustalîkoğulları'nın bu evlilikten sonra İslâmiyet'i kabul etmeleri de bunu göstermektedir.

Cüveyriye'nin müslüman olmadan önceki adı "sâliha, hayırlı kadın" anlamında Berre idi. Böyle adlar almayı insanın kendi kendini temize çıkarması olarak değerlendiren ve bunu hoş karşılamayan Hz. Peygamber ona "küçük kız" anlamında Cüveyriye adını verdi. Hz. Âişe'nin belirttiğine göre Cüveyriye ibadete çok düşkündü.

Cüveyriye Hz. Peygamber'den yedi hadis rivayet etmiştir. Bunlardan biri *Şa-hîh-i Buhârî*'de, biri *Şa-hîh-i Müslim*'dedir. Kendisinden de İbn Abbas, Câbir b. Abdullah, İbn Ömer ve Mücâhid b. Cebr gibi sahâbî ve tâbiiler rivayette bulunmuşlardır.

Cüveyriye 56 yılı Rebûlevvelinde (Şubat 676) Medine'de vefat etmiştir (Zübeyr b. Bekkâr, s. 46). Bazı kaynaklarda 50'de (670) vefat ettiği kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Şavm", 63, "İtk", 13, "Veşâyâ", 1; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 245; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 406-413; İbn Hişâm, *es-Sîre*, Beyrut, ts., III, 302, 307, 308; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 63-65, 316; VIII, 116-120; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 89-90; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Müntehab* (nşr. Sükeyne eş-Şihâbî), Beyrut 1403/1983, s. 45-46; Belâzürî, *Ensâb*, I, 441-442; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 604, 610; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 239; İbn Asâkir, *Kitâbü'l-Erba'in*, Dimaşk 1986, s. 94; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 56-58; Zehebî, *A'îlâmü'n-nûbelâ*, II, 261-265; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), VII, 565-567; Hamîdul-lah, *İslâm Peygamberi*, I, 263, II, 738-739; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), V, 54-58; Rıza Savaş, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın* (doktora tezi, 1991), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 185.

RIZA SAVAŞ

CÜYÜŞİ CAMİİ

Kahire'de Mukattam dağı üzerinde
bir Fâtımî camii-meşhedi.

Adı, Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh'ın Ermeni asıllı veziri Emirü'l-cüyüş Bedr el-Cemâlî'nin unvanından gelmektedir. Girişin üstünde, binanın kimin adına yapılmış olduğu belirtilmemekle beraber meşhed* olduğunu gösteren 478 (1085) tarihli bir inşa kitâbesi yer almaktadır. Ancak bu meşhed Bedr el-Cemâlî'nin mezarı değildir; çünkü Makrîzî'nin be-